

Den intellektuelles ansvar

Edward W. Said, *Den intellektuelles ansvar - Reith Forelæsningerne 1993*, Roskilde Universitetsforlag 2002, 131 sider, 98 kr.

Det er ikke meget mere end hundrede år siden, at man i Vesteuropa begyndte at bruge ordet "intellektuel" som et substantiv. Det skete første gang i forbindelse med Dreyfus-affæren, hvor en flok politisk selvbevidste kulturpersonligheder blev omtalt som de intellektuelle, fordi de med referencer til principper som retssikkerhed og retfærdighed fremstod som nationens samvittighed. Denne anvendelse af ordet "intellektuel" dannede præcedens i det 20. århundrede, samtidig med at mange intellektuelle engagerede sig i politik på venstrefløjen. Derfor er man i dag tilbøjelig til at sætte lighedstegn imellem de intellektuelle og de venstreorienterede.

Selv i det 20. århundrede var en række store kulturpersonligheder imidlertid højreorienterede. Så hvem er de intellektuelle egentlig? For at besvare dette spørgsmål kan det være gavnligt at skelne imellem *intelligentsiaen*, *de intellektuelle* og *teknokraterne*. Ordet "intelligentsia" fungerer i så fald som en sociologisk betegnelse for alle, der arbejder med deres hovede frem for deres hænder. Begrebet "de intellektuelle" sigter derimod til den bevidsthedsform, der kendetegner mennesker, hvis blik på verden er meningsføgende og gearret til at behandle symboler på en måde, som overskrider snævre faggrænser.

Endelig er "teknokraterne" den del af de akademisk uddannede, som gør det praktiske og pragmatiske til *altings* målestok. Også her er der snarere tale om en bevidsthedsform end en sociologisk eller politisk afgrænset gruppe mennesker.

Intelligentsiaen og teknokraterne er indehavere af viden om noget specifikt og afgrænset. Den intellektuelles blik på verden er derimod meningsføgende, og vedkommende er ikke bare vidende, men også viis. Visdom består til forskel fra viden i indsigt i mere omfattende sammenhænge end den begrænsede empiri, der er den specialiserede videnskabs genstand. Denne indsigt har siden oldtiden været repræsenteret af præster, poeter og filosoffer, og disse intellektuelle har ikke primært været kendetegnet ved at kritisere staten, men ved at tage vare på samfundets værdier. Afhængigt af omstændighederne er dette så til tider resulteret i kritik. Derfor har de intellektuelle f.eks. både kunnet fungere som præster, der har forvaltet den institutionaliserede religiøsitet, og som profeter og excentriker, som derimod har udfordret den. I begge tilfælde har de intellektuelle imidlertid været samfundets åndelige vejledere og dem, der har formuleret periodens åndelige behov.

Hvis man kun tager det 20. århundredes idé om den intellektuelle i betragtning, begrænser den intellektuelles funktion sig til at øve kritik. Medtænker man derimod tidligere tiders klassiske intellektuelle, ser man bedre, at den intellektuelle snarere er kendetegnet ved sin evne til at få øje

på det principielle og langsigtede i partikulære ting og enkeltstående hændelser. Den intellektuelles beskæftigelse med principper og begrundelser, der overskrider hverdagslivets konkrete erfaringer, er udtryk for en stadig søgen. Derfor er den intellektuelle altid på vej ud over det umiddelbart foreliggende, og af samme grund er den intellektuelle også altid en metafysiker. Ikke metafysiker forstået som én, der bekender sig til et filosofisk eller religiøst system, for den intellektuelles søgen bevirker, at alt bliver mødt med spørgsmål. Men metafysiker forstået som én, der er bærer og formidler af et fællesmenneskeligt og ahistorisk behov for mening og sammenhæng. Den intellektuelle søger derfor ikke bare, men bygger også selv, og det resulterer i filosofiske, religiøse og kunstneriske værker.

I bogen *Den intellektuelles ansvar* forstår Edward W. Said ikke den intellektuelle som skitseret ovenfor. Han tænker derimod udelukkende i forlængelse af traditionen fra det 20. århundrede og 1700-tallets oplysningstænkning. Said anser således den intellektuelle for at være “skeptisk, engageret, kompromisløst helliget rationel efterforskning og moralsk bedømmelse” (s. 37). Det er hans opfattelse, at enhver intellektuel må beslutte sig for, om han eller hun vil alliere sig med den herskende magt eller støtte de svage, og at valget ikke er frit. Den intellektuelle er forpligtet til at repræsentere de svage; det er den intellektuelles ansvar. Dette ansvar oplever den sande intellektuelle som et kald, og han eller hun udviser

derfor “en energi, en stædig styrke der med en genkendelig og engageret stemme tager stilling i sproget og samfundet i en hel masse anliggender der til syvende og sidst alle har at gøre med en kombination af oplysning og frigørelse eller frihed” (s. 86). Hele formålet med den intellektuelles virke er netop “at fremme menneskelig frihed og viden” (s. 35).

Ifølge Said er den intellektuelle således en, “hvis hele væsen er fokuseret på kritisk sans, en følelse af at være uvillig til at acceptere letkøbte formler eller færdiglavede klichéer eller de glatte, altid så imødekommende bekræftelser af hvad magthaverne eller de konventionelle mennesker har at sige og hvad de laver” (s. 40). Og den intellektuelle kan vel at mærke ikke både angribe de herskende normer og skabe ro og kontinuitet i det offentlige liv. Kun det førstnævnte er en opgave for den intellektuelle, som derfor hverken kan være en “fredsstifter” eller en “konsensusbygger” (s. 40), men derimod repræsenterer en “helt speciel, ja tilmed stødende livsstil” (s. 31). Det er derfor med begejstring, at Said konstaterer, at der bag Julien Bendas konservative retorik ligger en idé om den intellektuelle som en, “der kan tale magten midt imod, et vrantent, veltalende, utroligt modigt og vredt individ, for hvem ingen jordisk magt er for stor eller imponerende til at blive kritiseret og gået skarpt i rette med” (s. 26).

Said skelner ikke imellem intelligentsiaen, de intellektuelle og teknokraterne, men derimod imellem de professionelle og de intellektuelle.

De professionelle er akademikere, som prioriterer kompetence højere end universelle værdier som sandhed og frihed. I stedet for at engagere sig dyrker de professionelle en post-modernisme, som ikke er andet end én stor indrømmelse af deres egen "dovne uduelighed, måske endda ligegyldighed" (s. 35). Efter Saids opfattelse findes der intet værre end disse falske intellektuelle, som vægter karrieren frem for ansvaret. De betragter deres virke som et lønarbejde og er optaget af "ikke at gøre sig utilbens, ikke at forville sig ud over de fastlagte retningslinier eller grænser, gøre sig selv salgbar og især præsentabel, altså ukontroversiel og upolitisk og "objektiv"" (s. 86). Disse professionelle intellektuelle er korrumperte, fordi de er behersket af tankevaner, "som fører til at man bakker ud, denne karakteristiske vendt sig bort fra en vanskelig og principiel stilling som man ved er den rigtige, men som man beslutter ikke at tage. Man ønsker ikke at virke alt for politisk; man er bange for at være kontroversiel; man har behov for en chefs eller en autoritets anerkendelse; man vil gerne bevare sit omdømme som afbalanceret og objektiv, moderat; man håber at blive inviteret igen, at rådgive, at sidde i en bestyrelse eller en anset komité og derved holde sig inden for den ansvarlige hovedstrøm. En dag håber man at få en ærestitel, en stor pris, måske endda en ambassadørpost" (s. 111).

Den intellektuelle bør i stedet være en "amatør", som ikke bare gør som ventet, men spørger om, hvorfor man gør, som man gør, og hvem

det gavner. Amatøren mener, at "det at være et tænkende og engageret medlem af et samfund gør en berettiget til at stille moralske spørgsmål i centrum af selv den mest tekniske og professionaliserede aktivitet når den involverer ens land, dets magt, dets interaktion med såvel egne borgere som andre samfund" (s. 95). Amatøren er nemlig ikke motiveret af "profit eller belønninger men af kærlighed til og en uudslukkelig interesse for de større perspektiver og for at skabe forbindelser på tværs af skel og grænser, ved at nægte at lade sig begrænse til én specialitet, ved at være optaget af ideer og værdier trods de restriktioner ens profession måtte lægge" (s. 88-89). Derfor kan amatøren "trænge ind i og forvandle den rent professionelle rutine de fleste af os går igennem til noget meget mere levende og radikalt" (s. 94-95).

Said omtaler også amatøren som en "landflygtig", fordi den pågældende bevæger sig "bort fra de centraliserende myndigheder ud mod grænserne, hvor man ser ting der normalt er uden virkning på hjerner der aldrig har bevæget sig ud over det konventionelle og det komfortable" (s. 77). Denne sande slags intellektuelle befinder sig på siden af samfundet, og det befrier dem fra "den sædvanlige karriere, hvis milepæle er "at klare sig godt" og følge de hævdvundne fodspor" (s. 76). En sand intellektuel vil altid være marginaliseret og uden nogen anden autoritet end sig selv. Men det er netop også det attraktive ved at være intellektuel. Det er den frihed, for hvilken den intellektuelle

betaler den pris at have ansvar ikke bare for sin egen, men også for andres lykke.

Spørgsmålet om de intellektuelle er blevet aktualiseret med statsminister Anders Fogh Rasmussens nytårstale d. 1. januar 2002 og den kulturpolitik, som VK-regeringen har ført i det forgangne forår. Statsministeren skelkede i sin tale imellem “eksperter”, der er indehavere af “faktisk viden”, og “såkaldte eksperter” eller “smagsdommere”, som “fastslår, hvad der er godt og rigtigt på forskellige områder”. Det fremgik også af talen, at de smagsdommere, som statsministeren altså ikke anså for at være rigtige, derimod kun såkaldte eksperter, huserede i de råd og nævn, som han siden nedlagde. Men hvem er den slags mennesker, som ikke bare er indehavere af faktisk viden, men derimod også overvejer, “hvad der er godt og rigtigt”? Det er dem, vi i det 20. århundrede kaldte for de intellektuelle. Og hvilke eksperter er det, der besidder faktisk viden uden at forholde sig kritisk til den, og som statsministeren derfor har det godt med? Det er dem, der er bærere af en teknokratisk bevidsthed og plejer en positivistisk form for videnskabelighed.

Den klapjagt på de intellektuelle, som statsministeren indledte med sin nytårstale, har ikke kun vundet genklang hos globaliseringsangste borgere og populistiske politikere. Visse akademikere på såvel højre- som venstrefløjen har også naivt bedyret, at statsministerens nytårstale bare handlede om at give “folket” mulighed for

at deltage i den offentlige debat. Som om den offentlige debat foregår i råd og nævn og ikke i medierne, hvor al opinionsdannelse i praksis finder sted! Og som om nogen kan diskutere noget kvalificeret uden at have erhvervet sig ikke bare viden, men også den nøgle til forståelse af den tilegnede viden, som tidligere kaldtes visdom! Der findes imidlertid en forklaring på den brede opslutning om statsministerens mistænkeliggørelse af de intellektuelle. Årsagen er, at mange akademikere blev teknokratiseret og postmoderniseret i hovedet, allerede længe inden VK-regeringen overtog magten.

Teknokratiseringen og postmoderniseringen af intelligentsiaen begyndte med opkomsten af nyliberalismen og postmodernismen i 1980'erne. Blot har de færreste erkendt, at der i virkeligheden er tale om to sider af samme nihilistiske sag. Uafhængigt af politisk ståsted er både teknokrater og postmodernister nemlig kendetegnede ved en komplet mangel på visioner, som i begge tilfælde bliver idealiseret under henvisning til, at metafysik er illegitim. Såvel teknokrater som postmodernister orienterer sig derfor alene efter det praktiske og pragmatiske og gør en dyd ud af denne snæversynede nødvendighed. Af samme grund kan begge parter i fællesskab bedyre, at distinktionen imellem højre og venstre er passé. For hvad enten de er højre- eller venstreorienterede, er deres opmærksomhed i hvert fald koncentreret om det samme, nemlig deres egen karriere.

I denne situation er det meget vigtigt at tilføre debatten om de intellektuelle brændstof med det rette oktantal, og med den begrundelse skal Saims kritik af “de professionelle” hilses velkommen. For selvom mange i dag er enige om, at teorien om det postmoderne ikke er holdbar, har den postmoderne tankegang bidt sig fast og afslører nu sit antiintellektuelle væsen i adskillige opinionsdanneres ytringer i mediernes. Det er således blevet standard at ironisere over enhver ansats til ærligt engagement og sober analyse, ligesom tænksom tale per reflex bliver stigmatiseret som “tågesnak”.

Det begrebsapparat, som Said formulerer sin kritik ved hjælp af, kan imidlertid ikke anbefales. Der er mere vundet ved at skelne imellem intelligentsiaen, de intellektuelle og teknokraterne end imellem de professionelle og de intellektuelle. Det er der for det første, fordi der i det moderne videnssamfund findes en stor gruppe åndsarbejdere, som hverken er korrupte (dvs. professionelle ifølge Said) eller systemkritiske (dvs. intellektuelle ifølge Said). Og de fortjener den neutrale betegnelse “intelligentsia” frem for pejorativt at blive kaldt “professionelle”. For det andet er ordet “professionel” kun negativt, hvis man giver teknokraterne patent på at definere professionalisme, og det er der ingen grund til at gøre. For det tredje er Saims kritik af de professionelle rettet mod de akademikere, som gør det praktiske og pragmatiske til *allings* målestok, men dem er det mere præcist at betegne som “teknokrater”. For

det fjerde er de intellektuelle, som ikke er systemkritiske, ikke nødvendigvis “professionelle”, eftersom der også findes andre intellektuelle værdier end politisk kritik. Og for det femte går de intellektuelles idéhistorie ikke bare tilbage til Dreyfus-affæren eller oplysningstænkningen, men helt tilbage til oldtiden.

Den væsentligste anke mod *Den intellektuelles ansvar* handler dog ikke om de ord, som Said anvender, men derimod om indholdet i hans bog. I realiteten har han nemlig intet nyt at føje til forståelsen af den intellektuelle, og den idé om den intellektuelle, som han gentager, er ikke (længere) holdbar. Said reproducerer det 20. århundredes forestilling om den intellektuelle som nationens samvittighed, dvs. en idé, som blev født med oplysningen og døbt i forbindelse med Dreyfus-affæren. Præcis derfor karakteriserer han den intellektuelle som “vred og veltalende” og omtaler den intellektuelles livsstil som “stødende”. Saims afhængighed af den moderne idé om den intellektuelle som en (venstreorienteret) systemkritiker resulterer ligefrem i den opfattelse, at “Hele pointen består i at være besværlig, kontrær, ja selv ubehagelig” (s. 30). Og hans forkærlighed for den mytekritiske intellektuelle bevirker i sidste ende, at han selv forfalder til mytologi. For takket være denne præference bringer han næring til en af den moderne literaturs helt store myter: det 19.-20. århundredes “masku-pubertære” idealisering af “vrede unge mænd”, som vi kender dem fra bøger og film.

Pga. sin overdrevne frygt for dogmatik kan Said ikke erkende, at moderne og klassiske intellektuelle har eller kunne have noget til fælles. Som andre før ham i det 20. århundrede kan han kun se den intellektuelle som én, der river ned, og ikke også som én, der bygger op (jf. at den intellektuelle ikke kan være en “fredsstifter”). Årsagen er, at Said ensidigt har bundet sig til den oplysningsmoderne side af det moderne, selvom han er litterat og refererer til modernistiske klassikere. Han formår ikke at inkorporere de erkendelser, der er blevet formuleret af det æstetisk moderne, og af samme grund begriber han ikke, at konstruktion ikke nødvendigvis ender i ortodoksi. Konsekvensen er, at et helt kontinent af moderne tænkning er lukket land for ham, nemlig bl.a. Heideggers, Adornos og Benjamins erkendelse af, at det ikke er tilstrækkeligt at erstatte metafysik med ingenting. Det er derimod nødvendigt at udvikle en tænkning, som tilfredsstiller menneskets metafysiske behov. Said klamrer sig i stedet til en anti-metafysisk tankegang, som det oplysningsmoderne og det postmoderne paradoksalt nok deler med hinanden.

Det 20. århundredes oplysningsmoderne idé om den intellektuelle som kritiker har ikke fremtiden for sig. Allerede romantikerne vidste, at vi som mennesker ikke kun er fornufts-, men også følelsesvæsener. Det er den erkendelse, som det æstetisk moderne har arbejdet videre med, og som har inspireret den slags moderne filosofi, der har været åben over for det æstetisk moderne, bl.a. netop Heideggers,

Adornos og Benjamins tænkning. I denne moderne tradition har man siden romantikken været sig bevidst, at der ikke bare er brug for de intellektuelles kritiske kompetence, men også for deres evne til at skabe. Fordi vi som mennesker ikke bare er fornufts-, men også følelsesvæsener, er det ikke nok, at de intellektuelle kritiserer de dårlige myter, der er i omløb. For vi har brug for myter, og de intellektuelle må derfor formulere noget andet og bedre til erstatning for de myter, som de punkterer. Dette ansvar kan den intellektuelle imidlertid ikke leve op til, hvis den pågældende kun er defineret som kritiker. Definitionen af den intellektuelle må også tage pejling efter tidligere tiders klassiske intellektuelle.

Pointen med den intellektuelles virke er med andre ord *ikke* at være “besværlig, kontrær, ja selv ubehagelig”. Den slags kan vi overlade til “vrede unge mænd”, som ikke kan forvalte deres hormoner på bedre måder. Pointen er derimod, at få den kritik, som den intellektuelle øver, til at tjene et formål, som ligger uden for kritikken selv, nemlig at værne om den metafysiske dimension i kulturen. Denne dimension er i fare i dag, for det er den, som højreorienterede teknokrater og venstreorienterede postmodernister, med statsministeren i spidsen, er i færd med at udsulte. Den intellektuelle kritik af det, der foregår, skal derfor være orienteret efter sandheden og ikke kun sandheden moralsk forstået som “de svages ret” (jf. Said), men sandheden metafysisk begrebet som det, der rækker ud over det praktiske og pragmatiske (hvormed

den per definition også inkluderer “de svages ret”). Kun ved at orientere sig efter et metafysisk og ikke bare et moralsk begreb om sandhed har den intellektuelle mulighed for at finde og formidle de potentialer, som faktisk også findes i overleveringen og i samtiden. Og det er forudsætningen for, at den intellektuelle ikke bare angriber det, der er skidt, men også peger på noget bedre.

Dorthe Jørgensen

Læs, læs, læs Saids
'Orientalisme'

Edward W. Said, *Orientalisme*
– Vestlige forestillinger om
Orienten

Roskilde Universitetsforlag,
2002, 423 sider, 298 kr.

Rystet af en læsning, som endnu ikke helt har gjort sig kilden til sin besættelse klar, anbefales det enhver at læse Edward Saids helt fremragende bog om orientalisme, der netop er udkommet i dansk oversættelse. Jeg har været væk i dette værks skildring af orientalismens idéhistorie, fordi det er en skildring af problemer ved vores occidentale skæbne og selvforståelses natur. Og dén skæbne har jeg som dansk idéhistoriker interesseret mig for længe. Hvilke er grænserne for den occidentale fornuft, og hvordan kan man som vesterlænding administrere bevidstheden om disse grænser?

Selv om forfatteren til *Orientalisme* i sin egenskab af videnskabsmand i USA har et lignende problem, har han et problem yderligere, som den, der anmelder her, ikke har. Han er født ægypter og har behov for at afklare sit forhold til sit bagland, herunder sit forhold til islam.

Denne særlige baggrund betinger en særlig skepsis overfor det vesterlandske oplysningsprojekt, og den gør ham i stand til at skildre occidentens omgang med sit Andet på en befriende, fremmedgjort måde. Hans bog viser med baggrund heri det befriende, der kan være i, at sammenhæng – en diskurs – som